

การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูกตเวที ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

An Analysis of Gratitude in Theravāda Buddhism

อำนาง สงวนกลาง

Amnat SA-NGUANKLANG

สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

Department of Social Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences,

Lampang Rajabhat University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 3 พ.ย. 2563

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 31 ธ.ค. 2563

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 17 ธ.ค. 2563

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 28 ม.ค. 2564

การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูกตเวที ในพระพุทธศาสนาเถรวาท*

อำนาจ สงวนกลาง

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญเชิงสัมพันธ์ของความกตัญญูกตเวทีในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลัก จากการศึกษาพบว่า ความกตัญญูกตเวทีหรือกตัญญูกตเวทีตาธรรมเป็นคำสอนที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลผู้มีอุปการคุณเรียกว่า บุพพการีชนกับบุคคลผู้รู้อุปการคุณของบุคคลอื่นแล้วตอบแทนเรียกว่า กตัญญูกตเวทีชน ความกตัญญูกตเวทีจึงหมายถึง การสำนึกรู้ในบุญคุณหรืออุปการคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีแก่ตนและการทำตอบแทนคุณด้วยการแสดงออกทางกายและทางวาจา ด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง สรุปได้ว่า ความกตัญญูกตเวทีแบ่งออกเป็น 4 ประการ คือ 1. ความกตัญญูกตเวทีเป็นพื้นฐานของคนดี 2. ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี 3. กตัญญูกตเวทีบุคคลในฐานะบุคคลหาได้ยากในโลก 4. ความกตัญญูกตเวทีเป็นสิ่งที่ทำให้เกิด

มงคลแก่ชีวิต กล่าวได้ว่ามิติของความกตัญญูกตเวทิตะ ทั้ง 4 ประการนี้ จึงมีความสำคัญและเป็นหลักการทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่จะเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องแก่คนในสังคม

คำสำคัญ : การวิเคราะห์ ความกตัญญูกตเวทิตะ พระพุทธศาสนาเถรวาท

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง ความกตัญญูกตเวทิตะใน
ฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคมจากมุมมองพระพุทธศาสนาเถรวาท

An Analysis of Gratitude in Theravāda Buddhism

Amnat SA-NGUANKLANG

Abstract

The objective of this article is to study and analyze the relational importance of gratitude in Theravāda Buddhism, which is a documentary research by analyzing data from the Tipitaka scriptures mainly. The study found that Gratitude, or gratitude, is a doctrine that expresses the relationship between a person who has a benefactor, called a person who knows the benefactor of another person and in return is called gratitude. Gratitude is defined as being aware of the gratitude or appreciation of others or other things to oneself and to repay you by physical and verbal expressions in a certain way. In conclusion, gratitude can be divided into 4 things: 1. Gratitude is the basis of a good person. 2. Gratitude is a sign of a good person. 3. Expressing gratitude from person to person is a rare commodity. 4. Gratitude is what

makes life auspicious. It can be said that these four dimensions of gratitude are therefore important, as are the Buddhist principles that will guide people in the correct way of life in society.

Keywords : Analysis, Gratitude, Theravāda Buddhism

บทนำ

ความกตัญญูกตเวทิตะ คือคุณธรรมที่สำคัญยิ่งในสังคม เป็นหลักธรรมเชื่อมสัมพันธ์กันในสังคมให้เกิดความสำนึกในพระคุณและตอบแทนพระคุณซึ่งกันและกัน อันเป็นคุณธรรมสำคัญที่ช่วยค้ำจุนสังคมให้มีความมั่นคงและสันติสุข พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของความกตัญญูกตเวทิตะไว้มากมาย ดังเช่น พระพุทธพจน์ความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม 4 ประการเหมือนถูกเชิญมาประดิษฐานไว้ในสวรรค์ ธรรม 4 ประการนั้นเป็นไฉนคือ 1. กายสุจริต 2. วาจาสุจริต 3. มโนสุจริต 4. ความเป็นคนกตัญญูกตเวทิตะ”¹ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายบุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม 4 ประการนี้แลเหมือนถูกเชิญมาประดิษฐานไว้ในสวรรค์”² นอกจากนี้ในมงคลสูตรก็ตรัสไว้ว่า “ความกตัญญูเป็นอุดมมงคล”² เรื่องราวที่เกี่ยวกับความกตัญญูกตเวทิตะมีตัวอย่างมากมาย ทั้งในอดีตและปัจจุบัน อย่างเช่น พระอานนทกตัญญูรู้คุณของพระพุทธเจ้า ยอมเอาตนเข้าขวางช้างนาฬาคีรีที่พระเทวทัตปล่อยมาหวังจะให้ทำร้ายพระพุทธเจ้าหรือพระสารีบุตรก็ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทิตะที่รำลึกถึงพระอัสสชิเถระ และอุปัการคุณที่ราชพราหมณ์เคยถวายอาหารทัพพีหนึ่ง แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้หนักแน่นในคุณธรรมของกตัญญูกตเวทิตะนี้ โดยได้เสด็จโปรดพระพุทธมารดา และพระพุทธบิดาให้ได้บรรลุธรรมตามวิสัย นอกจากนี้ในคราวที่พระพุทธบิดาประชวร พระองค์ก็ทรงอุปัฏฐากด้วยพระองค์เอง ในพระพุทธศาสนาเถรวาทองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าได้ทรงสรรเสริญ

¹ อัง.จตุกก. 21/212/253 (ไทย.มจร)

² ชุ.ช. 25/5/3 (ไทย.มจร)

ผู้มีคุณธรรม คือความกตัญญูกตเวทิตะว่าเป็นคนดี ดังเช่น แม้ว่า บุตรนั้นจะเป็นพระสงฆ์เมื่อไปบิณฑบาตมาแล้วก็ให้มารดาบิดา กินก่อนได้ พระองค์ทรงอนุญาต ถือว่าไม่เป็นการทำลายศรัทธา ให้เสียไป หากมารดาบิดามีเสื้อผ้าเก่าขาด ไม่สามารถใช้ได้อย่างปกติ ในกาลสมัยบุตรผู้เป็นพระสงฆ์นั้น หากได้สบงจีวรมาใหม่ นำมาข้อมเสียบ ให้เป็นสีของชาวบ้าน สามารถเอามาให้มารดาบิดานุ่งห่มได้ และมี พุทธศาสนสุภาษิตกล่าวยกย่องสรรเสริญผู้มีความกตัญญูกตเวทิตะว่า นิमितฺตํ สาธุภูพานํ กตญญูกตเวทิตา³ แปลว่า บุคคลที่มีความกตัญญูรู้ อุประการที่ท่านทำแล้วตอบแทนพระคุณท่าน ท่านกล่าวว่า เป็นคนดี ความกตัญญูกตเวทิตะเป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมคนให้ทำความดี ประพฤติ เป็นประโยชน์ สถาบันต่าง ๆ ในสังคมต่างยกย่องสรรเสริญบุคคลที่มี คุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทิตะ และบุคคลหากมีความกตัญญูกตเวทิตะ แล้วก็จะส่งเสริมให้มีคุณธรรมกว้างไพศาลออกไป ตั้งแต่ความกตัญญู ต่อมารดาบิดาจนถึงความกตัญญูต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เพราะผู้มีความกตัญญูกตเวทิตะย่อมมีสติพิจารณารอบคอบ มีสติยับยั้ง เมื่อจะทำความไม่ดีไม่งามใด ๆ ย่อมจะต้องคำนึงถึงความเดือดร้อน ที่จะมีผลต่อตนเองและผู้มีพระคุณ คนที่มีความกตัญญูกตเวทิตะ อันได้ชื่อว่าเป็นคนดีนั้น ย่อมก่อให้เกิดการกระทำการงานที่ดีให้ชาติ สกุลมีความเจริญรุ่งเรืองมั่นคง มีชื่อเสียงเกียรติยศ นอกจากนี้ประเทศ ชาติ พระศาสนาก็เจริญมั่นคงด้วยการกระทำดี เพราะมีประชาชนและ ศาสนิกชนที่มีคุณธรรมของกตัญญูกตเวทิตะนี้ อย่างไรก็ตามเกี่ยวกับ ความกตัญญูกตเวทิตะนี้ คนในสังคมปัจจุบันยังมีความเข้าใจความ หมายหรือขอบข่ายของความกตัญญูกตเวทิตะคลาดเคลื่อนเปลี่ยนแปลงไป

³ ธรรมสภา, *พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับสมบูรณ์* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ธรรมสภา, 2540), 10.

โดยมุ่งเน้นที่การตอบแทนบุญคุณกับคนที่ทำอุปการะต่อตน แต่ไม่ได้เข้าใจในความหมายของความกตัญญูทเวทีในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างแท้จริง จึงมีบางคนหลงทำทุจริตผิดศีลธรรม เพื่อตอบแทนคุณ เช่น ทำอาชีพทุจริตเลี้ยมมรดาบิดาเพื่อเป็นการตอบแทนท่าน ด้วยอ้างว่าเพื่อแสดงความกตัญญูทเวที ประชาชนลงคะแนนเสียงให้นักการเมืองเพื่อเป็นการทดแทนคุณที่รับเงินมา เป็นต้นเหตุให้สังคมสับสนในบทบาทหน้าที่ของผู้มีอุปการคุณและผู้กตัญญูทเวที และคนในสังคมยังละเลยคุณธรรมข้อนี้ ลูกหลานทิ้งพ่อแม่ปู่ย่าตายายศิษย์ไม่เคารพครู คนในสังคมเบียดเบียนกันเพราะไม่ระลึกถึงคุณค่าและความดีของผู้อื่น ประชาชนไม่เห็นคุณค่าของแผ่นดินและธรรมชาติทำให้เกิดปัญหาสังคม เช่น ครอบครัวแตกแยก การฉ้อโกง การทำลายสาธารณะสมบัติ และเกิดปัญหาต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากมาย สังคมปัจจุบันมีการพูดถึงและตระหนักว่า ความกตัญญูทเวทีนั้นเป็นคุณธรรมที่สำคัญ แต่คนในสังคมยังขาดความเข้าใจเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีในมิติต่าง ๆ ส่งผลให้การปฏิบัติในคุณธรรมข้อนี้คลาดเคลื่อนผิดไปจากหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น

ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทสอนเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีไว้อย่างไร มีความสำคัญอย่างไร ความกตัญญูทเวทีที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญจะสามารถนำมาเป็นบรรทัดฐานของคนดีได้หรือไม่ จึงควรทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีจากคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท อันจะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความกตัญญูทเวทีในมิติต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อการนำมา

ปฏิบัติในชีวิตและสังคมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญเชิงสัมพันธ์ของความกตัญญูตเวทิตะ
ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลักและศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ เช่น คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสสต่าง ๆ และงานเขียนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า ความกตัญญูตเวทิตะหรือกตัญญูตเวทิตาธรรม เป็นคำสอนที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลผู้มีอุปการคุณที่เรียกว่า บุพพการีชน กับบุคคลผู้รู้อุปการคุณของบุคคลอื่นแล้วตอบแทนที่เรียกว่า กตัญญูตเวทิตะ ความกตัญญูตเวทิตะ คือคุณธรรมที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งของสังคม เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนถูกต้องเกี่ยวกับกตัญญูตเวทิตะ ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอในประเด็นต่าง ๆ ตามลำดับดังนี้

1. ความหมายของกัตถัญญกตเวที

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของคำว่า กัตถัญญและกตเวทีที่ถูกต้อง จึงขอนำรูปศัพท์และคำอธิบายมาแสดงไว้ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายไว้ว่า กัตถัญญเป็นคำภาษาบาลีและเป็นคำนาม หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำให้ ผู้รู้คุณท่าน เป็นคำคู่กันกับกตเวที กัตถัญญตา เป็นคำภาษาบาลี และเป็นคำนาม หมายถึง ความกัตถัญญ ความเป็นผู้รู้อุปการะคุณที่ท่านทำให้ ความเป็นผู้รู้คุณท่าน กตเวทีเป็นคำภาษาบาลี และเป็นคำคุณศัพท์ หรือกริยาวิเศษณ์ หมายถึง ผู้ประกาศคุณท่าน ผู้สนองคุณท่าน เป็นคำคู่กันกับกัตถัญญ กตเวทิตา เป็นคำภาษาบาลี และเป็นคำนาม หมายถึง ความเป็นผู้ประกาศคุณท่าน ความเป็นผู้สนองคุณท่าน เป็นคำคู่กันกับกัตถัญญตา⁴

ประยุทธ์ หลงสมบุญ ให้ความหมายไว้ว่า กัตถัญญเป็นคำกริยาและคำวิเศษณ์ แปลว่า ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน กัตถัญญตา เป็นคำกริยานามอดีตถึงค์หรือเพศหญิง แปลว่า ความเป็นแห่งบุคคลผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน ความเป็นแห่งบุคคลผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุพการีชนทำแล้ว ความเป็นแห่งบุคคลผู้กัตถัญญ ความเป็นผู้กัตถัญญ เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่า ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน ยังบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้วแก่ตน ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพการีชนทำแล้ว ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน ผู้สนองคุณท่าน ผู้ตอบแทนคุณท่าน แต่หากเป็นคำกริยานามปุงลิงค์จะแปลว่า บุคคลผู้ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอัน

⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. อ้างคำว่า “กัตถัญญ.”

บุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน กตัญญูกตเวทิตะเป็นคำกริยานามบุ่งลึงค์หรือ เพศชาย แปลว่า บุคคลผู้รู้คุณท่านและตอบแทนคุณท่าน ไทยตัดพุด เฉพาะกตัญญู แต่ความหมาย หมายถึงกตเวทิตะด้วย⁵

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ให้ความหมายของคำว่า กตัญญูกตเวทิตะไว้ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล ศัพท์หมายถึง ความเป็นคนกตัญญูกตเวทิตะ และได้ให้ความหมายของ คำว่ากตัญญูกตเวทิตะ หมายถึงผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน แยกเป็น 2 คือ กตัญญู รู้คุณท่าน กตเวทิตะ ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน ความกตัญญูกตเวทิตะ ว่าโดยขอบเขตแยกได้เป็น 2 ระดับคือ กตัญญู กตเวทิตะต่อบุคคลผู้มีคุณความดี หรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัวอย่างหนึ่ง กตัญญูกตเวทิตะต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์ หรือมีคุณความดี เกื้อกูลแก่ส่วนรวม⁶

ปิ่น มุทุกันต์ ให้ความหมายคำว่า กตัญญูหมายถึง คนที่รู้ อุปการคุณที่คนอื่นทำให้ตน ส่วนกตเวทิตะหมายถึงคนที่รู้แล้วและ ตอบแทนคุณท่านด้วย คำว่า “กตัญญู” หากแปลเอาความทางปฏิบัติแล้ว หมายถึง “เห็นคุณท่าน” คือเห็นด้วยใจด้วยปัญญา ส่วนคำว่า กตเวทิตะ แปลตามตัวหมายถึง การประกาศคุณหรือการทำให้เป็นที่รู้จัก ให้ปรากฏขึ้น แต่หากแปลเอาความตามภาษาไทยหมายถึง การ ตอบแทนคุณ⁷

จากความหมายของคำว่ากตัญญูกตเวทิตะที่กล่าวมาข้างต้น

⁵ ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย. อ้างคำว่า “กตัญญู.”

⁶ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 8. อ้างคำว่า “กตัญญู.”

⁷ ปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรมะ ตามหลักสูตรนักธรรมตรี (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2514), 181.

จึงสรุปได้ว่า กตัญญู หมายถึงการสำนึกบุญในอุปการคุณหรือบุญคุณที่ผู้อื่นหรือสิ่งอื่นมีต่อตนเอง กตเวที หมายถึงการประกาศการแสดงออกเพื่อตอบแทนคุณ รวมความแล้ว คำว่า กตัญญูกตเวที หมายถึง การรู้ในอุปการคุณหรือบุญคุณของคนอื่นและสิ่งอื่นที่มีแก่ตนแล้วกระทำการตอบแทนอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยนัยนี้ คำว่า กตัญญูที่หมายถึงการสำนึกบุญในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นภาวะทางจิตใจ ส่วนคำว่า กตเวทีที่หมายถึงการตอบแทนคุณเป็นการแสดงการตอบแทนคุณผู้อื่น หรือสิ่งอื่นออกมาทางภายนอกทั้งทางการกระทำและการพูดด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้นกตัญญูจึงจัดเป็นมโนกรรมส่วนกตเวทีจัดเป็นกายกรรมและวจีกรรม (เช่นการประกาศคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นให้เป็นที่รู้จักหรือให้ปรากฏ)

2. หลักการของความกตัญญูกตเวที

การศึกษาถึงหลักการของความกตัญญูกตเวที ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ประเด็นหลักที่สำคัญ 2 ประการคือ กตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมต้องปฏิบัติคู่กัน และกตัญญูกตเวทีต้องเป็นสัมมาทิฐิ ความกตัญญูคือ ความรู้อุปการคุณที่มีผู้ทำไว้ก่อนเป็นคุณธรรมคู่กับความกตเวทีคือ การตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำไว้นั้น กตัญญูกตเวทิตาธรรมอันหมายถึง การรู้อุปการะที่คนอื่นทำแล้วและตอบแทน หรือการรู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของคนอื่นและแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้นเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์ สิ่งแวดล้อมอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุลง ความกตัญญูเป็นคุณธรรมซึ่งเป็นมงคลข้อที่ 25 ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในมงคลสูตร⁸ การรู้

⁸ ชุ.ชุ. 25/5/7 (ไทย.มจร)

บุญคุณคนหรือรู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้ตนเอง ถือเป็นหลักแห่งความยุติธรรม และความเป็นธรรมอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์ เพราะเป็นการสอดคล้องกับหลักคำสอนว่า การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ หากมีคนทำดีให้กับเราแล้วและเราได้รับผลประโยชน์จากการทำดีของเขา เช่น ได้ลาภยศสรรเสริญ และความสุข แต่เราเพียงรับรู้แต่ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ตน ไม่รับรู้คุณค่าความดีของเขา ย่อมถือได้ว่า ไม่ยุติธรรมต่อกัน หากพิจารณาถึงความหมายของคำว่า กตัญญูทเวทิตจะเกิดความเข้าใจชัดเจนว่า ความกตัญญูทเวทิต หมายถึง “การรู้บุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่นที่มีบุญคุณความรู้คุณค่าของความดีและการลงมือทำตอบแทนบุญคุณความดี” คนกตัญญูอย่างสมบูรณ์นั้น จะต้องประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง 2 ประการ จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ คือต้องมีทั้งกตัญญูตา คือการรู้บุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่นที่มีบุญคุณ หรือความรู้คุณค่าของความดี และกตเวทิตา คือการลงมือทำตอบแทนบุญคุณความดี

ความกตัญญูทเวทิตที่มีหลักการคือ ต้องกตัญญูและกตเวทิตที่แบบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดกฎหมายของสังคม บ้านเมือง ไม่ขัดกับระเบียบขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของคนในสังคม ต้องตั้งอยู่บนหลักการของความถูกต้องดีงาม ความกตัญญูทเวทิตที่มีหลักการสอดคล้องดังที่กล่าวข้างต้น จัดว่าเป็นความกตัญญูทเวทิตที่คนในสังคมควรยกย่องสรรเสริญและปฏิบัติตามโดยแท้ แต่จากการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน มีประเด็นที่น่าพิจารณาคือ ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นกตัญญูทเวทิตชนมักจะมีเฉพาะแต่กตัญญูตาธรรมยังขาดกตเวทิตาธรรมนั่นคือ มีเฉพาะแต่การรู้บุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่นที่มีบุญคุณหรือความรู้คุณค่าของความดีไม่มีการลงมือ

ทำตอบแทนบุญคุณความดีให้เห็นเป็นรูปธรรม กล่าวให้สั้นคือ “รู้จำแต่
ว่าใครทำดีต่อตน แต่ไม่ทำตอบแทน”

3. ความสำคัญของความกตัญญูกตเวทิต

จากการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงความ
สำคัญของความกตัญญูกตเวทิตไว้หลายแง่มุม คือ ความกตัญญูกตเวทิต
ในฐานะเป็นคุณธรรมอันเป็นพื้นฐานหลายประการ ดังจะได้กล่าวใน
รายละเอียดตามลำดับดังนี้

3.1 ความกตัญญูกตเวทิตในฐานะเป็นพื้นฐานของคนดี จากพุทธ-
ศาสนสุภาษิตที่ว่า “ภูมिव สาธูรูปานํ กตญญูกตเวทิตา” ความกตัญญู
กตเวทิตเป็นพื้นฐานของคนดี⁹ คำถามคือ เพราะเหตุใดความกตัญญู
กตเวทิตจึงได้ชื่อว่าเป็นพื้นฐานของคนดี คำตอบก็คือ ความกตัญญู
กตเวทิตที่ได้ชื่อว่าเป็นพื้นฐานของคนดี เพราะว่าคุณธรรมข้อนี้เป็นต้น
กำเนิดหรือเป็นรากฐานของคุณธรรมอื่น ๆ หากจะเปรียบกับต้นไม้ความ
กตัญญูกตเวทิตเป็นดูจรากไม้ คุณธรรมอื่นก็เปรียบกับลำต้นกิ่งก้านสาขา
ของต้นไม้ที่เจริญงอกงามขึ้นได้เพราะอาศัยรากฉันใด ความกตัญญู
กตเวทิตก็เป็นต้นกำเนิดหรือเป็นรากฐานแห่งความเจริญงอกงามของ
คุณธรรมอื่นฉันนั้น และคนที่มีความกตัญญูกตเวทิตเป็นรากฐานจะเป็นผู้
ฝึกฝนในการทำความดีมากขึ้น เพราะธรรมชาติของความกตัญญูกตเวทิต
จะก่อให้เกิดสำนึกดี มีหิริ คือความละอายใจตนเองในการไม่ทำผิดศีล
ธรรมและกฎหมายบ้านเมือง โอดตปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อความผิด
ด้วยสำนึกถึงผลคือความทุกข์ที่จะได้รับจากการทำผิดนั้น ๆ รวมทั้งเป็น

⁹ ธรรมสภา, พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับสมบูรณ์, 10.

ฐานแห่งคุณธรรมทั้งหลาย เช่น สปัจริยสมบัติ¹⁰ ข้อปฏิบัติของคนดีคือ การให้แบ่งปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เพื่อตอบแทนบุญคุณแก่คนที่เคยให้ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ตนเองมาก่อน มาตาศิปตอัฐิฐาน การปฏิบัติดูแลมารดาบิดาให้เป็นสุข ด้วยการเลี้ยงดูพ่อแม่เพื่อตอบแทนบุญคุณผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูมา เป็นต้น ความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมพื้นฐานส่งเสริมให้คุณธรรมข้ออื่น ๆ เจริญขึ้นและแผ่กว้างไพศาลมากขึ้น และส่งเสริมให้กตัญญูทเวทีบุคคลทำความดีมากยิ่งขึ้น จึงกล่าวได้ว่า ความกตัญญูทเวทีเป็นพื้นฐานของคนดีอย่างแท้จริง

3.2 ความกตัญญูทเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงความกตัญญูทเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดีไว้ดังมีพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า นิमित्तํ สาธูรูปานํ กตญญูทเวทิตา แปลว่า ความกตัญญูทเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี คำว่า “เครื่องหมาย” เป็นคำนาม หมายถึงสิ่งที่ทำขึ้นแสดงความหมายเพื่อจดจำหรือกำหนดรู้¹¹ หรือเครื่องหมายที่เป็นสิ่งกำหนดรู้เป็นคนดีหรือไม่อย่างไรทางพระพุทธศาสนาเถรวาทมีเกณฑ์พิจารณามากมาย แต่ที่เน้นอย่างหนึ่งก็คือ กตัญญูทเวทีตาธรรม เป็นสิ่งบ่งบอกคุณสมบัติความเป็นคนดีของบุคคลกล่าวอีกนัยหนึ่ง สัตบุรุษหรือคนดีทั้งหลายมีความกตัญญูทเวทีเป็นเครื่องหมายดังพุทธพจน์ที่ปรากฏใน สรรงคชาดก ความว่า “บุคคลใดเป็นคนกตัญญูทเวทีเป็นปราชญ์มีกัลยาณมิตร และมีความรักดีมั่นคงช่วยกระทำกิจของมิตรที่ตกยากด้วยความเต็มใจ บัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่าสัตบุรุษ”¹² และดังพุทธพจน์ที่ปรากฏใน

¹⁰ อจ.ติก. 20/45/207 (ไทย.มจร)

¹¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. อ้างคำว่า “เครื่องหมาย.”

¹² ชุ.ชา. 27/178/608 (ไทย.มจร)

สัปปริสสุตรความว่า “สัตบุรุษผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือนเป็นผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนและกลางวันยอมเกิดเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เมื่อระลึกถึงอุปการคุณที่มารดาบิดาทำไว้ก่อนยอมบูชามารดาบิดาโดยชอบธรรม”¹³ นอกจากนี้พระพุทธศาสนาเถรวาทยังได้กล่าวไว้อีกว่า ความเป็นคนกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิสัตบุรุษ คือเป็นพื้นฐานแห่งจิตหรือระดับจิตใจของคนที่มีคุณธรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวที ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นคนกตเวที สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญความเป็นคนกตัญญูและความเป็นคนกตเวที ทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ”¹⁴ สรุปได้ว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของสัตบุรุษหรือคนดี บุคคลไม่ว่าจะมีความรู้ความสามารถหรือประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานอย่างไรก็ตาม หากไม่มีความกตัญญูกตเวทีก็เป็นคนดีไม่ได้

3.3 กตัญญูกตเวทีบุคคลในฐานะบุคคลที่หาได้ยาก การแสวงหาทรัพย์สินสมบัติหรือบริวารสมบัตินั้นหาได้ไม่ยากนัก และการแสวงหาคนดีที่มีคุณธรรมอื่นก็หาได้ไม่ยากเช่นเดียวกัน แต่การแสวงหากตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยากดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในอาสาหุปชหรรวค ความว่าบุคคล 2 จำพวกนี้หาได้ยากในโลกคือ 1) บุพพการี ผู้ทำอุปการก่อน 2) กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปการที่เขาทำแล้วและตอบแทน¹⁵ อุปสรรคของบุพพการีชน คือตัณหาหรือความอยาก เพราะเหตุว่าตัณหานั้นทำให้คนเห็นแก่ตัว เมื่อบุคคลเห็นแก่ตัวแล้วก็เป็นกรยากที่จะทำอุปการให้แก่คนอื่นจะช่วยเหลือใครจะทำการงานใดๆ ก็มักคิดถึงผลตอบแทนไว้ก่อน เมื่อไม่มีผลตอบแทนใดๆ ก็ยอมไม่ทำอุปการใดๆ ฉะนั้นตัณหา

¹³ อจ.อฎฐก. 23/38/298 (ไทย.มจร)

¹⁴ อจ.ทก. 20/33/77 (ไทย.มจร)

¹⁵ อจ.ทก. 20/120/114 (ไทย.มจร)

จึงถือว่าเป็นอุปสรรคของบุพพการีชน ปฏิบัติหรือสิ่งเป็นอุปสรรคของความกตัญญูทเวที ได้แก่ อวิชาคือความไม่รู้ความเิงความเขลา ความจนปัญญา การไม่รู้จักบาป ไม่รู้จักบุญ ไม่รู้จักคุณ ไม่รู้จักโทษ ไม่รู้ว่าอะไรเป็นประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ ไม่รู้จักรับผิดชอบชั่วดี เมื่อไม่รู้อย่างนี้แล้วก็ย่อมไม่รู้จักคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีแก่น และไม่ตอบแทนคุณนั้น ตัณหาและอวิชาจึงเป็นเหตุสำคัญทำให้บุพพการีชนและกตัญญูทเวทีบุคคลหาได้ยาก

ในทูลลภสูตร (ว่าด้วยบุคคลหาได้ยาก) ได้กล่าวถึงบุคคลหาได้ยาก 3 จำพวกคือ 1) ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า 2) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ 3) กตัญญูทเวทีบุคคล¹⁶ ในปิ๊งคิยานีสูตรได้แสดงไว้ว่า การปรากฏของบุคคล 5 จำพวกเป็นเรื่องยากคือ 1) ความปรากฏแห่งตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหาได้ยากในโลก 2) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้หาได้ยากในโลก 3) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้วหาได้ยากในโลก 4) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้วเป็นผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรมหาได้ยากในโลก 5) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้วเป็นกตัญญูทเวทีบุคคลหาได้ยากในโลก¹⁷

เหตุที่บุพพการีบุคคลและกตัญญูทเวทีบุคคลหาได้ยาก เพราะมีอวิชาและตัณหาเป็นเจ้าเรือดังกล่าวนั้นก็เพราะ ผู้เป็นบุพพการีและกตัญญูทเวทีเป็นเพียงผู้สงเคราะห์ อนุเคราะห์ ตอบแทนคุณกันด้วยความจำเป็นและจำใจด้วยว่าเมื่อไม่ทำก็เกรงจะถูกนิทาหรือทำด้วยความปรารถนาให้โลกสรรเสริญ ยากจะหาผู้ที่ดำเนินตามธรรม

¹⁶ อภ.ติก. 20/115/358 (ไทย.มจร)

¹⁷ อภ.ปถจก. 22/195/334 (ไทย.มจร)

ดังนั้น โลกจึงได้บุพพการีหรือกตัญญูกตเวทีในลักษณะบุพพการีเทียม และกตัญญูกตเวทีเทียม เช่นกับการแสวงหาทรัพย์ง่ายสำหรับคนที่หาได้ แต่เป็นการยากที่จะได้มาโดยสะดวกและคล่องใจในทางสุจริตจึงกล่าวได้ว่า บุพพการีบุคคลและกตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยาก เพราะเป็นการยากที่จะประจวบเหมาะกันทั้งสองฝ่าย ที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ว่า กตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยากนั้นพอจะแยกวิเคราะห์ให้เห็นชัดเจน ด้วยเหตุผล 3 ประการ คือการรู้จักคุณแต่ไม่ตอบแทนคุณ การตอบแทนคุณด้วยหวังสิ่งตอบแทน และการตอบแทนคุณที่ไม่ถูกกฎหมายและไม่ถูกธรรมซึ่งแยกอธิบายได้ดังนี้

1) การรู้จักคุณแต่ไม่ตอบแทนคุณ (ต้นหา) ปุถุชนมีจิตที่ประกอบด้วยอวิชชาและตัณหา จึงตั้งอยู่ในความเห็นแก่ตัวไม่เห็นแก่คนอื่น ดังกล่าว เมื่อเห็นทางได้ดี ก็ยอมฉวยโอกาส เมื่อได้แล้วก็ไม่อยากแบ่งปันให้ใคร ประกอบกับความมุ่งหมายในสุขแห่งชีวิต เมื่อยามเป็นเด็กก็เห็นแก่การเล่นสนุกสนาน เติบโตก็มุ่งศึกษาศิลปวิทยา เมื่อประกอบอาชีพ มีทรัพย์สมบัติก็มุ่งไปทางแสวงหาครอบครัว มีสามีภรรยาแล้วต่างก็หลงในกันและกันมุ่งหาความสุขให้กันและกันมากกว่าจะคิดตอบแทนคุณของมารดาบิดาหรืออุปการีชน อวิชชาและตัณหาเปรียบเช่นแม่น้ำที่คอยขวางกั้นปฏิการคุณของปุถุชน เพราะต่างมุ่งแสวงหาประโยชน์สุขส่วนตนฝ่ายเดียวจึงทำให้ขาดการตอบแทนคุณ เช่น การที่รู้จักคุณของยา แต่เมื่อตัวเองไม่ได้ใช้ก็ไม่รู้ค่าหรือประโยชน์ในการกำจัดโรคภัยของตน เกษตรกรรู้ว่าแผ่นดินมีคุณในการทำไร่ทำนา แต่ก็มุ่งหมายเพียงผลผลิตจากนา ไม่บำรุงรักษาผืนดิน คนทั่วไปดำรงชีวิตด้วยปัจจัยสี่ รู้ว่าปัจจัยสี่มีคุณแก่ตนในด้านใดในกาลใดก็เห็นคุณเฉพาะในด้านนั้นในกาลนั้นเท่านั้น ไม่ได้ตอบแทนด้วยการบำรุงรักษาหรือพัฒนาให้ดีขึ้นก็เพราะ

อวิชาและตัณหากันไว้

2) การตอบแทนคุณด้วยหวังสิ่งตอบแทน (มานะ) ดังที่กล่าวว่า ปุณฺณนั้นมิอวิชาและตัณหาเป็นเจ้าเรือนดังนั้นจิตของปุณฺณ จึงเจือด้วยอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ โมหะอันเป็นแรงผลักดันให้มุ่งแสวงผลแห่งโลกียสุข คือทรัพย์ ยศ สุข สรรเสริญ ว่าเป็นสิ่งพึงปรารถนา และเป็นสัญลักษณ์แห่งความสำเร็จในชีวิตหรือเป็นเครื่องหมายของคนดี กล่าวคือมุ่งในเรื่อง กิน กาม เกียรติ นั่นเอง เพราะตัณหาเป็นเครื่องยึดให้คนติดอยู่กับโลกียสุข ด้วยเหตุนี้ โดยทั่วไปการตอบแทนคุณจึงเป็นเรื่องการแสวงหาผลประโยชน์ เช่น ลูกสร้างทำดีเพราะหวังการสนับสนุนจากมารดาบิดา ลูกศิษย์สร้างทำดีเพราะหวังความสำเร็จการศึกษา ลูกน้องสร้างทำดีเพื่อเอาใจเจ้านาย หรือเพื่อได้ยศตำแหน่ง นักการเมือง ข้าราชการพนักงานของรัฐสร้างทำดีเพื่อหวังผลทางการเมืองหรือผลตอบแทนในหน้าที่ของตน คนในสังคมสร้างทำดีต่อกันด้วยมุ่งหมายให้โลกสรรเสริญให้สังคมยอมรับนับถือว่าเป็นคนดี จึงทำอุปการะตอบแทน คือไม่ได้ทำปฏิการคุณจากมโนสำนึกด้วยความบริสุทธิ์ใจจึงทำอะไรก็ตามต้องมีประโยชน์แฝงอยู่ หรือที่เรียกว่ามีผลประโยชน์ทับซ้อน ในการทำอุปการะคุณและตอบแทนคุณทั้งนี้ เพราะปุณฺณมีจิตเจือด้วยตัณหานั่นเอง

3) การตอบแทนคุณที่ไม่ถูกกฎหมายและไม่ถูกธรรม (ทิวฐิ) เพราะความมุ่งหมายทางโลกียสุขและการตอบแทนคุณกัน โดยมุ่งหมายซึ่งผลประโยชน์เป็นที่ตั้ง จึงก่อให้เกิดการตอบแทนคุณที่ไม่ชอบธรรมและผิดกฎหมาย ด้วยเหตุที่ไม่รู้แจ้งในความหมายของการตอบแทนคุณและไม่สามารถต้านกระแสแห่งตัณหาได้

สรุปว่า การตอบแทนคุณที่ผู้อื่นทำแล้วแก่ตนเป็นความดีเป็น

สิ่งที่โลกยกย่องสรรเสริญ และเป็นสิ่งที่ต้องกระทำ ไม่เช่นนั้นจะกลายเป็นคนเนรคุณอกตัญญู เพราะต้องการความดีอย่างนี้จึงมีการตอบแทนคุณกันผิดหลักธรรมและหลักกฎหมาย เช่น ลูกยอมทำทุจริตประพฤติผิดศีลธรรมกฎหมายเพื่อได้เงินเลี้ยงดูพ่อแม่ ครอบครัวยอมทำความผิดเพื่อเจ้านาย คนทั่วไปยอมทำความผิดหรือประพฤติทุจริตด้วยมุ่งหมายประโยชน์แก่คนที่มีอุปการะแก่ตน เพราะมีแต่ความรู้ว่าการตอบแทนคุณเป็นความดี แต่ขาดหิริและโอตตปละและขาดปัญญาอันเป็นสัมมาทิฐิในการพิจารณาตรองเหตุผลด้วยถูกอวิชาและค้นหาครอบงำจิตนั่นเอง อนึ่งโดยธรรมดาคนทั่วไปมักจะรู้คุณมากกว่าตอบแทนคุณ ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน คือทำอุปการะหรือประโยชน์ต่อกันโดยมุ่งหมายผลตอบแทนในรูปของผลงาน ชื่อเสียง เกียรติยศ การยอมรับทางสังคม มีใช่ทำอุปการะหรือประโยชน์ต่อกัน ด้วยมุ่งหมายให้เกิดประโยชน์สุขด้วยความบริสุทธิ์ใจ ประกอบกับสังคมถูกกระแสบริโภคนิยมทุนนิยมและประโยชน์นิยมครอบงำ ทำให้การทำอุปการะต่อกันเป็นไปในลักษณะของการมุ่งประโยชน์ตอบแทนมิใช่อุปการะที่เป็นการสร้างประโยชน์ต่อกัน ดังนั้นคนในสังคมจึงมีลักษณะความเป็นผู้กตัญญูคือรู้คุณ แต่ไม่ตอบแทนคุณหรือตอบแทนคุณก็เป็นลักษณะของการตอบแทนผลประโยชน์ที่ตนเองได้รับ และบางครั้งการตอบแทนก็ไม่ถูกต้องไม่ถูกกฎหมาย เพราะฉะนั้นกตัญญูกตเวทิตบุคคลที่แท้จริงจึงหาได้ยาก

3.4 ความกตัญญูกตเวทิต คือสิ่งที่เป็นมงคลแก่ชีวิต มงคลคือประโยชน์หรืออานิสงส์อันเป็นเหตุเครื่องเจริญสุข ซึ่งเกิดขึ้นได้เพราะความกตัญญูกตเวทิต เช่น การอุปัฏฐากมารดาบิดาเป็นมงคล ดังพุทธพจน์

ว่า “ด้วยการปรนนิบัติในมารดาบิดาทั้งสองนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้นั้นแล เขาละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์”¹⁸ ความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมสำคัญที่เป็นคุณเครื่องให้เกิดการประพฤติดีประพฤติเป็นสุจริตทั้งทางกายวาจาใจ ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้เกิดมงคลหรืออานิสงส์ชีวิตดังนี้

3.4.1 ความกตัญญูทเวทีเป็นเหตุให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญ เช่น พระสารีบุตรท่านได้ฟังเทศนาจากพระอัสสชิจนได้บรรลุพระโสดาบันแล้วมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่นั้นมา ท่านนับถือพระอัสสชิว่าเป็นอาจารย์ ทำการเคารพกราบไหว้อยู่เสมอ พอทราบว่าพระอัสสชิอยู่ทางทิศใด ท่านก็จะทำการยกมือไหว้และนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้น อีกเรื่องหนึ่งท่านเป็นผู้ช่วยเหลือให้ราชพราหมณ์ผู้ต้องการจะอุปสมบทในพระธรรมวินัย แต่ไม่มีพระรูปโดยอมบวชให้ จนในที่สุดพระสารีบุตรระลึกถึงอุปการคุณที่ราชพราหมณ์ถวายข้าว 1 ทัพพี ในสมัยที่เข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ จึงช่วยเหลือให้ได้บวชตามความประสงค์¹⁹ ท่านจึงได้รับการยกย่องสรรเสริญจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเลิศด้านความกตัญญูทเวที

3.4.2 ความกตัญญูทเวที มีอานิสงส์ 10 ประการ คือ 1) ทำให้รักษาคุณความดีเดิมไว้ได้ 2) ทำให้สร้างคุณความดีใหม่เพิ่มได้อีก 3) ทำให้เกิดความละเอียดซุกซม 4) ทำให้เกิดความอดทน 5) ทำให้จิตใจผ่องใส และมองโลกในแง่ดี 6) ทำให้น่ารัก น่าเอ็นดู 7) ทำให้ทั้งมนุษย์ ทั้งเทวดาอยากช่วยเหลือ 8) ทำให้เป็นที่สรรเสริญของบัณฑิต 9) ทำให้เป็นที่น่าคบของคนดี 10) ทำให้บรรลุผลนิพพาน

¹⁸ ชุ.ช. 25/1/6-7 (ไทย.มจร)

¹⁹ “ประวัติพุทธสาวก,” *ธรรมะไทย*, สืบค้นเมื่อ 23 ธันวาคม 2563,

ได้โดยง่าย²⁰

4. สรุปความหมาย หลักการ และความสำคัญ ของความกตัญญูกตเวทิต

ความกตัญญูกตเวทิตคือ ความสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นสิ่งอื่นที่มีต่อตน แล้วกระทำตอบแทนอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยนัยนี้ คำว่า กตัญญูเป็นภาวะทางจิตใจ ส่วนคำว่า กตเวทิต เป็นการแสดงออกทางกายและวาจา คือการกระทำและการพูดนั้น เป็นกายกรรมและวจีกรรม ความกตัญญูกตเวทิต มีหลักการสำคัญคือ การรู้อุปการคุณ และการตอบแทนคุณอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม กฎหมาย และธรรมเนียมประเพณี ความกตัญญูกตเวทิตเป็นฐานในการประพฤติดี ประพฤติสุจริตตามหลักกุศลกรรมบถ เป็นเครื่องหมายแห่งความดี ทางกายคือไม่ประพฤติชั่วทางกาย ได้แก่ ฆ่าสัตว์ ลักขโมย หรือประพฤติผิดในกาม ทางวาจา คือไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพ้อเจ้อ และทางใจคือ ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น ไม่เพ่งโทษ และไม่เห็นความเห็นผิดจากคลองธรรมให้คนทั้งหลายรู้ได้ว่าการประพฤติเช่นนี้เป็นคนดี เช่นนี้ชื่อว่า ความกตัญญูกตเวทิตเป็นเครื่องหมายแห่งคนดี ความกตัญญูกตเวทิตเป็นคุณธรรมที่เป็นพื้นฐานหรือรากฐานแห่งคุณธรรมอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดการประพฤติดี เป็นอุปการะ เป็นประโยชน์ ก่อให้เกิดสำนึกดี มีหิริโอตตปปะ มีความละเอียดใจ และสะดุ้งกลัวต่อความชั่วและผลแห่งความชั่วนั้น อันจะทำให้ตั้งอยู่ในหลักสัปปริสบัญญัติ คือข้อปฏิบัติของคนดีเป็นต้น เช่นนี้จึงถือว่าความ

²⁰ “อานิสงส์ของผู้มีความกตัญญู,” พลังจิต, 5 ตุลาคม 2553,
<https://palungjit.org/threads/อานิสงส์ของผู้มีความกตัญญู.260473/>.

กตัญญูกตเวทิตะเป็นพื้นฐานแห่งคนดี ความกตัญญูกตเวทิตะเป็นเหตุแห่งความเจริญสุขในชีวิต ในลักษณะเป็นอานิสงส์แก่ผู้มีกตัญญูกตเวทิตะคือได้รับการยอมรับนับถือ ยกย่องสรรเสริญได้รับความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต และเป็นเหตุให้ประสพสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต เช่นนี้ชื่อว่าความกตัญญูกตเวทิตะก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต

5. สรุป

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า คำว่า กตัญญู หมายถึง การสำนึกในอุปการคุณ หรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นภาวะทางจิตใจอันเป็นมโนกรรม คำว่า กตเวทิตะ หมายถึง การตอบแทนคุณผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นการแสดงออกทางภายนอกทั้งการกระทำทางกายและการแสดงออกทางคำพูดด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง กตเวทิตะจึงจัดเป็นทั้งกายกรรม และวจีกรรม รวมความแล้ว คำว่า กตัญญูกตเวทิตะ หมายถึง การสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีแก่ตนแล้วกระทำตอบแทนคุณ ด้วยการแสดงออกทางกายและทางวาจา ดังนั้น คำว่า กตัญญูกตเวทิตะจึงจัดเป็นมโนกรรมกายกรรมและวจีกรรม ดังกล่าวแล้ว หลักการของความกตัญญูกตเวทิตะที่จะได้ชื่อว่าสมบูรณ์นั้น คุณธรรมทั้ง 2 ประการนี้จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้คือต้องมีทั้งกตัญญูตา คือการสำนึกในบุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่น และกตเวทิตา คือการกระทำตอบแทนคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีคุณแก่ตน หากขาดความกตัญญู กตเวทิตะก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะบุคคลจะกระทำการตอบแทนคุณใครหรือสิ่งใดได้นั้น ต้องมีจิตสำนึกในคุณของสิ่งนั้นเป็นเบื้องต้นก่อน และหากมีความกตัญญูแต่ไม่แสดงการตอบแทนคุณด้วย

วิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ขาดความสมบูรณ์ เพราะไม่เกิดการปฏิบัติที่จะก่อให้เกิดประโยชน์เป็นรูปธรรม การที่บุคคลมีทั้งความกตัญญูและกตเวทิต์ได้ชื่อว่าปฏิบัติครบสมบูรณ์ทั้งมโนกรรม กายกรรมและวจีกรรม หนึ่งหลักการของความกตัญญูกตเวทิต์ที่แท้จริง ต้องถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดกฎหมายของสังคมบ้านเมือง ไม่ขัดกับระเบียบวินัยขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของสังคม ต้องตั้งอยู่บนหลักการของความถูกต้องดีงาม ความกตัญญูกตเวทิต์มีความสำคัญ 4 ประการ คือ

1. ความกตัญญูกตเวทิต์เป็นพื้นฐานของคนดี พระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าความกตัญญูกตเวทิต์เป็นมารดาของคุณธรรมทั้งปวง คือเป็นคุณธรรมพื้นฐาน ช่วยให้คุณธรรมอื่น ๆ ที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้นตามมา และส่งเสริมเกื้อหนุนให้คุณธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญขึ้นและแผ่กว้างไพศาลมากขึ้น และประการสำคัญเป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมและเกื้อหนุนให้บุคคลเป็นคนดีและกระทำความดีมากขึ้น

2. ความกตัญญูกตเวทิต์เป็นเครื่องหมายของคนดี ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท ความกตัญญูกตเวทิต์เป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายบ่งบอกคุณสมบัติความเป็นคนดี สัตบุรุษหรือคนดีมีความกตัญญูกตเวทิต์เป็นเครื่องหมาย ส่วนความอกตัญญู เป็นเครื่องหมายของอสัตบุรุษหรือคนไม่ดี

3. กตัญญูกตเวทิต์บุคคลหาได้ยากในโลก พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบว่า กตัญญูกตเวทิต์บุคคลที่แท้จริงหาได้ยาก ดุจการอุปติขันธ์ของพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องยาก แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการมีความกตัญญูกตเวทิต์เป็นอย่างมาก เพราะการปฏิบัติตนเป็นคนกตัญญูกตเวทิต์ต้องมีจิตสำนึก มีความตระหนักในบุญคุณ

ของบุพพการีและผู้มีอุปการคุณทั้งหลายและต้องลงมือปฏิบัติตามหลักของกตัญญูทเวทีตาธรรมอย่างจริงจัง จึงจะเรียกได้ว่าเป็นกตัญญูทเวทีบุคคลที่แท้จริง กล่าวได้ว่าคนที่มีความกตัญญูหาได้ง่ายและคนที่แสดงกตเวทีต่อผู้อื่นสิ่งอื่นเพียงชั่วครั้งชั่วคราวหรือเพียงหวังผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นค่าตอบแทนก็หาได้ไม่ยากนัก แต่กตัญญูทเวทีบุคคลที่มีคุณสมบัติครบถ้วนสมบูรณ์ตามหลักการพระพุทธศาสนาเถรวาทดังกล่าวแล้วจัดว่าหาได้ยากยิ่ง

4. ความกตัญญูทเวทีก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิตในด้านการได้รับยกย่องความเจริญรุ่งเรืองและความประสพสุขในโลกนี้และโลกหน้า ด้วยความกตัญญูทเวทีเป็นตัวกำหนดการประพฤติกรรมปฏิบัติและเป็นกรอบให้สร้างคุณธรรมต่าง ๆ ทั้งให้เกิดการประพฤติกรรมที่ดี เป็นสุจริตทางกาย วาจาและใจ เป็นผลให้เป็นที่ยอมรับนับถือ ตลอดจนได้รับการส่งเสริมสนับสนุนในหน้าที่การงาน ในฐานะเป็นคนดีมีกตัญญูทเวที และให้เกิดความสุขด้วยผลแห่งการประพฤติกรรมสุจริตทั้งในปัจจุบันและโลกหน้า

6. อภิปรายผล

จากวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญเชิงสัมพันธ์ของความกตัญญูทเวทีในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่ามีความสำคัญอยู่ 4 ประการ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในเชิงความเป็นเหตุและผล กล่าวคือ ความกตัญญูในฐานะที่เป็นพื้นฐานของคนดี เป็นเหตุบุคคลที่มีความกตัญญูทเวทีนั้น แสดงพฤติกรรมนั้นออกมาให้เห็นเป็นเชิงคุณเครื่องหมายของคนดี เพราะความที่บุคคลที่มีความกตัญญูทเวทีนั้น เป็นเรื่องยากที่บุคคลทั่วไปจะทำให้สมบูรณ์พร้อม

ทั้งสองอย่าง จึงชื่อว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากยิ่ง และเพราะความกตัญญูกตเวทีในบุคคลที่มีนั้นเป็นความดีต่อบุคคลอื่น จึงชื่อว่าเป็นมงคลคือก่อให้เกิดความสุขแก่ชีวิต ความกตัญญูกตเวทีเป็นสิ่งสำคัญทั้งต่อมนุษย์และโลก ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ให้ทัศนะไว้ว่า “โลกรอดเพราะกตัญญูกตเวทีตา การรับรู้และการทดแทนพระคุณ”²¹ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาวชิรพงษ์ ปญญาวิโร (มะพารัมย์) เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในลัทธิขงจื๊อกับในพระพุทธศาสนาที่มีต่อครอบครัว พบว่าแนวคำสอนเรื่อง “เลี้ยว (เสียงจีน แปลว่า ความกตัญญู)” และ “กตัญญู” มีลักษณะสอดคล้องกัน เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพและทางสังคมซึ่งทุกฝ่ายต้องเกื้ออาศัยกัน อยู่ในฐานะมีบุญคุณต่อกัน และจะต้องแสดงออกเป็นการตอบแทนในลักษณะใดลักษณะหนึ่งตามสมควรแก่โอกาสและสถานะ แม้ในรายละเอียดจะมีการเน้นย้ำที่แตกต่างกันบ้าง แต่หลักการของคำสอนก็ยังสอดคล้องกัน²² นอกจากนี้ พระครูเกษมสุขตคุณ (เขมวีโร) ได้วิจัยเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู พบว่า มีความแตกต่างกันกล่าวคือ พระพุทธศาสนาเถรวาทมีทัศนะว่า ความกตัญญูคือการรู้จักคุณของบุคคลอื่นแล้วกระทำคุณตอบแทนมี 2 ประเภท คือ

²¹ พุทธทาสภิกขุ, *พระคุณของแม่* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกไมกร์, 2546), 54.

²² พระมหาวชิรพงษ์ ปญญาวิโร (มะพารัมย์), “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในลัทธิขงจื๊อกับในพระพุทธศาสนาที่มีต่อครอบครัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550), บทคัดย่อ.

1) ความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีพระคุณ คือ บิดามารดา อาจารย์ อุปัชฌาย์ และพระพุทธเจ้า และ 2) ความกตัญญูต่อสิ่งที่มีบุญคุณ ส่วนศาสนา ฮินดู มีทัศนะว่า ความกตัญญู คือ การรู้คุณต่อสิ่งที่ควรแล้วตอบแทน คุณ มี 3 ประเภท คือ 1) กตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้า เป็นการแสดงถึงความเคารพนับถือเทพเจ้าที่สร้างโลก ด้วยความบริสุทธิ์แห่งใจเพื่อการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดในฮินดูธรรม 2) กตัญญูต่อบุคคลในสังคม เป็นการกระทำตอบแทนคุณต่อบุคคลที่อยู่ในสังคมด้วยการกระทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ และ 3) กตัญญูต่อธรรมชาติ เป็นการสร้างพฤติกรรมอนุรักษ์ธรรมชาติด้วยการสร้างธรรมชาติต่าง ๆ เหล่านั้นให้เป็นเทวสถาน ที่อยู่อาศัยของเทพเจ้า เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน ท้องฟ้า เป็นต้น²³

จะเห็นว่า คำสอนเรื่องความกตัญญูทเวทีนั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก ทั้งแนวคิดแบบศาสนาเทวนิยม อเทวนิยม และแนวคิดปรัชญาชีวิต เช่น ขงจื้อ แม้จะมีทัศนะที่แตกต่างกันบ้างในรายละเอียดแต่ก็เป็นความแตกต่างจากวัฒนธรรม แต่สาระการดำเนินชีวิตถือว่าทุกแนวคิดให้ความสำคัญกับความกตัญญูทเวทีเป็นเป้าหมายสำคัญ

7. ข้อเสนอแนะ

ตอนที่ 1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์หน่วยงานหรือสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ต้องเป็นกลไกร่วมกันขับเคลื่อนให้เกิดสังคมกตัญญูทเวทีที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของ

²³ พระครูเกษมสุขคุณ (เขมวีโร), “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่อง กตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558), บทคัดย่อ.

พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยถือเป็นหน้าที่จะต้องปลูกฝังความกตัญญู-กตเวทิต์ให้แก่นักเรียน นักศึกษา เด็ก และเยาวชน ให้มีค่านิยมเรื่องความกตัญญูกตเวทิต์และนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันก่อให้เกิดประโยชน์สุขต่อชีวิตครอบครัว และสังคม ส่วนรวมแนวทางหรือวิธีการปฏิบัติโดยยึดหลักปฏิบัติตามสภาพที่เกิดขึ้นดังนี้

1. ให้ความรู้เรื่องความกตัญญูกตเวทิต์ที่ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทและปลูกฝังแนวคิดแบบสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นในจิตใจของคนในสังคม

2. ให้การศึกษาทำความเข้าใจเรื่องความกตัญญูกตเวทิต์นั้นรวมถึงความกตัญญูกตเวทิต์ต่อสัตว์ สิ่งของ สถานที่ ธรรมชาติ สถาบัน องค์กร ด้วย

3. ยกย่องเชิดชูคนดีมีความกตัญญูกตเวทิต์ทุกระดับทุกอาชีพให้เป็นที่ยอมรับในสังคม เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีของคนในสังคมต่อไป

ตอนที่ 2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาวิจัยผลที่เกิดจากการมีความกตัญญูกตเวทิต์ของบุคคลสำคัญในสังคม เพื่อยึดถือเป็นแบบอย่างที่ดี หรือศึกษาวิจัยอานิสงส์ของความกตัญญูกตเวทิต์ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทในแง่มุมต่างๆ

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

2. หนังสือ

ธรรมสภา. *พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับสมบูรณ์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2540.

ปิ่น มุกข์นิตย์. *แนวสอนธรรมะ ตามหลักสูตรนักธรรมตรี*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2514.

พุทธทาสภิกขุ. *พระคุณของแม่*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกไม้อกข์, 2546.

3. พจนานุกรม

ประยุทธ์ หลงสมบุญ. *พจนานุกรม มคอ - ไทย*. กรุงเทพมหานคร: อักษรการพิมพ์, 2540.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540.

ราชบัณฑิตยสถาน. *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, 2546.

4. วิทยานิพนธ์

พระครูเกษมสุขตคุณ (เขมวีโร). “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่อง กตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.

พระมหาวิชิตพงษ์ ปญฺญาวชิโร (มะพารมย์). “การศึกษาเปรียบเทียบ คำสอนเรื่องกตัญญูในลัทธิขงจื้อกับในพระพุทธศาสนาที่มีต่อ ครอบครัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.

5. ข้อมูลจากเว็บไซต์

ธรรมะไทย. “ประวัติพุทธสาวก.” สืบค้นเมื่อ 23 ธันวาคม 2563.

<http://www.dhammadharmathai.org/monk/monk32.php>.

พลังจิต. “อานิสงส์ของผู้มีความกตัญญู.” 5 ตุลาคม 2553.

<https://palungjit.org/threads/อานิสงส์ของผู้มีความกตัญญู.260473/>.